

**Makale türü:** Araştırma makalesi**Article type:** Research article

Geliş tarihi 26.09.2024

Submitted date

Kabul tarihi 25.06.2025

Accepted date

Elektronik yayın tarihi 04.10.2026

Online publishing date

**Atıf Bilgisi / Reference Information**

Ayyıldız, S. (2026). Hitit Krallığında Dinin İktidar ve Meşruiyet Üzerindeki Etkisi. *Journal of History School*, 83, 4135-4157.

## HİTİT KRALLIĞINDA DİNİN İKTİDAR VE MEŞRUIYET ÜZERİNDEKİ ETKİSİ<sup>1</sup>

Sedef AYYILDIZ<sup>2</sup>

### Öz

Tarih boyunca birçok lider, iktidarlarını tanrıların ya da ilahi bir gücün desteğine dayandırarak halkın onayını ve güvenini kazanmayı amaçlamıştır. Bu yaklaşım, yöneticilerin meşruiyetlerini güçlendirmelerine ve halkın bağlılığını artırmalarına yardımcı olmuştur. Din ve inanç sistemleri bu bağlamda, siyasi ve sosyal yapıların önemli bir parçası olarak öne çıkmıştır. Eskiçağ toplumlarında yöneticilerin tanrısal destekle iktidarlarını pekiştirdikleri, Hitit Devleti'nde de açıkça görülmektedir. Kral III. Hattuşili'nin otobiyografik belgesi, bu tür bir meşruiyet oluşturma çabasının önemli bir örneğini sunar. Hattuşili, iktidarını tanrıça İştara'nın kutsal desteği üzerine inşa etmiş, böylece liderliğini yalnızca askeri ve politik başarılarla değil, dini ve kültürel unsurlarla da şekillendirmiştir. Ayrıca Hattuşili'nin yanı sıra İmparatorluk devrinden önce de Orta Hitit krallığı döneminde hem dini kimliği hem de idari yönüyle ön plana çıkan Şapinuva kenti, sunduğu zengin arkeolojik ve filolojik buluntular sayesinde Hitit Devleti'nin yönetim yapısının ve toplumsal hayatının dini unsurlarla ne derece iç içe olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Çalışma, bulgular doğrultusunda din-iktidar ilişkisi etrafında şekillenen III. Hattuşili'nin yönetim anlayışının tanrısal boyutunu ve Şapinuva kentinin sahip olduğu kutsiyeti incelemektedir. Araştırma, tarihsel yöntem temelinde yürütülmüş; çivi yazılı belgeler, mühürler, hiyeroglif yazıtlar ve arkeolojik verilerden yararlanılmıştır.

<sup>1</sup> Makale yazımı yazar etki oranı: 1.yazar: %100. Bu makale yayımlanmış metinlerin incelenmesine dayandığından etik kurul izni gerektirmemiş ve etik kurul onayı alınmamıştır.

<sup>2</sup> Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, ayyildizsedef@gmail.com; sayyildiz@beu.edu.tr , Orcid: 0000-0002-2894-9061.

**Anahtar Kelimeler:** Anadolu, Hitit, Din, Politika, Yönetim.

## **The Impact of Religion on Power and Legitimacy in the Hittite Kingdom**

### **Abstract**

Throughout history, many leaders have aimed to gain the approval and trust of the people by basing their power on the support of gods or a divine power. This approach helped rulers strengthen their legitimacy and increase the loyalty of the people. In this context, religion and belief systems have emerged as an important part of political and social structures. In ancient societies, it is clearly seen in the Hittite State that rulers consolidated their power with divine support. The autobiographical document of King Hattušili III provides an important example of such an effort to establish legitimacy. Hattušili built his power on the sacred support of the goddess Istar, thus shaping his leadership not only with military and political successes but also with religious and cultural elements. In addition to Hattusili, the city of Šapinuva, which came to the fore with both its religious identity and administrative aspects during the Middle Hittite kingdom before the Empire period, clearly reveals the extent to which the administrative structure and social life of the Hittite State were intertwined with religious elements thanks to the rich archaeological and philological findings it presents. In line with the findings, the study examines the divine dimension of Hattušili III's understanding of governance, which was shaped around the religion-power relationship, and the sanctity of the city of Šapinuva. The research was conducted using the historical method, drawing upon cuneiform documents, seals, hieroglyphic inscriptions, and archaeological evidence.

**Keywords:** Anatolia, Hittite, Religion, Politics, Administration.

### **GİRİŞ**

MÖ 2. binyılda Anadolu'da güçlü bir siyasi yapı oluşturan Hitit Devleti'nde din, yalnızca bireysel inanç alanıyla sınırlı kalmamış, devlet yönetimi ve toplumsal hayat üzerinde de etkili olmuştur. Arkeolojik ve yazılı kaynaklar, dini unsurların Hititlerin siyasi ve idari yapısıyla iç içe olduğunu göstermektedir. Bu nedenle tanrıların onayını ve desteğini kazanmak, Hititlerin dini anlayışında olduğu kadar devlet düzeninin sürdürülmesinde de önem taşımaktadır.

Hitit yönetim yapısında, dinin devlet üzerindeki etkisi kentlerin dini ve idari özellikleri ile kralların tanrılarla ilişkileri çeşitli çalışmalar kapsamında ele alınmıştır. Bununla birlikte, söz konusu unsurların din ile siyasi ve idari otorite

arasındaki ilişki çerçevesinde birlikte değerlendirilmesi, Hitit yönetim anlayışında dinin üstlendiği işlevin daha kapsamlı biçimde ortaya konulmasına katkı sağlamaktadır. Bu çalışmanın amacı, Hitit Devleti'nde dinin siyasi ve idari yapı üzerindeki etkisini, kentlerin dini ve idari işlevleri ile kraliyet ideolojisinde tanrısal desteğin kullanımı üzerinden incelemektir. Çalışma, dinin yalnızca inanç alanındaki yerini değil, devlet yönetimi ve siyasi otorite ile ilişkisini de ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır.

#### Araştırma Sorusu:

Hitit Devleti'nde din, siyasi ve idari otoritenin oluşturulması, sürdürülmesi ve meşrulaştırılmasında nasıl bir işleve sahiptir?

### YÖNTEM

Bu çalışmada tarihsel araştırma yöntemi esas alınmıştır. Araştırmanın temel kaynaklarını Hitit dönemine ait çivi yazılı belgeler oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra mühürler, hiyeroglif yazıtlar ve arkeolojik verilerden yararlanılmış; söz konusu kaynaklar konuya ilişkin modern araştırmalarla birlikte değerlendirilmiştir. Çalışmada ele alınan yazılı ve arkeolojik veriler, din ile devlet yönetimi arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilecek örnekler doğrultusunda incelenmiştir. Bu kapsamda dinin yönetim ve siyaset üzerindeki etkisi, Şapinuva dini ve idari işlevleri (Süel ve Süel, 2013, ss.178–179) Şamuha İstar/Šauška kültünün III. Hattuşili'nin anlatısındaki yeri ve kralın tanrısal desteği iktidara gelişle ilişkilendirme üzerinden ele alınmıştır(Soysal, 1995, ss. 141, 146. örneğinde tanrısal desteğin iktidarın meşrulaştırılmasındaki rolü üzerinden ele alınmıştır. Kaynaklardan elde edilen bilgiler, tarihsel bağlamları içerisinde değerlendirilerek modern araştırmaların konuya ilişkin görüşleri dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

Çalışmada Şapinuva ve III. Hattuşili örneklerinin öne çıkarılmasının temel nedeni, din ile yönetim arasındaki ilişkinin bu iki örnek üzerinden hem yazılı hem de arkeolojik verilerle daha görünür biçimde izlenebilmesidir. Şapinuva, arşiv belgeleri ile dini ve idari nitelikteki mimari kalıntıları sayesinde din, kent ve yönetim arasındaki ilişkiyi değerlendirmeye imkân verirken; III. Hattuşili dönemine ait yazılı belgeler, özellikle kralın kendi iktidarını tanrısal destek üzerinden açıklama biçimini takip etmeyi mümkün kılmaktadır. Bu nedenle söz konusu örnekler, Hititlerde dinin yönetim ve meşruiyet üzerindeki etkisini somut veriler üzerinden ele almaya imkân sağlamaktadır.

## BULGULAR VE YORUM

### Bulgular

İncelenen çivi yazılı belgeler, mühürler ve yazıtlar, Hitit Krallığı'nda dini uygulamalar ile devlet yönetiminin birarada yürütüldüğünü göstermektedir. Bu ilişkinin izlenebildiği merkezlerden biri olan Şapinuva'da kraliyet çiftine ilişkin yazışmaların yanı sıra dini ve idari konulara ilişkin belgeler de ele geçmiştir(Süel ve Süel, 2013, ss. 178–179). III. Hattuşili'nin Apoloji'sinde ise din ve iktidar arasındaki ilişki, kralın kendi yaşamını ve siyasal yükselişini anlatma biçiminde görülmektedir. Hattuşili, üstlendiği görevleri ve iktidara gelişini Tanrıças İstar'ın korumasıyla ilişkilendirmekte; tanrısal desteği yönetimini açıklayan unsurlardan biri olarak sunmaktadır(Soysal, 1995, ss. 141, 142, 146).

### Yorum

Şapinuva'nın dini ve idari konulara ilişkin belgelerin birarada bulunması, bu faaliyetlerin Hitit devlet yaşamı içindeki yerini değerlendirmeye imkân vermektedir. III. Hattuşili'nin Apoloji'sinde ise Tanrıça İstar'ın desteğine yapılan vurgu, kralın iktidara gelişini kendi bakış açısından açıklama ve yönetimini meşru gösterme biçiminin bir parçasıdır. Bu iki örnek, dinin Hitit yönetimindeki yerini farklı kaynak türleri üzerinden ortaya koymaktadır.

### Hitit Din Anlayışı

Hitit inanışında tanrılar ile insanlar arasındaki ilişkinin sürdürülmesi büyük önem taşımaktadır. Tanrıları ihmal etmek, onlara gereken özeni göstermemek veya ritüellerini yerine getirmemek, bireyi aşan sonuçlara yol açabilmektedir. Hitit metinlerinde salgın, kıtlık ve benzeri felaketlerin tanrıların öfkesiyle ilişkilendirilebildiği görülmektedir. Bu anlayışta insanların tanrılara karşı tutumu ile tanrıların insanlara yönelik davranışları arasında karşılıklı bir ilişki kurulmaktadır. Bu nedenle tanrıların isteklerinin yerine getirilmesi, onların onayının ve desteğinin kazanılması Hitit din anlayışının önemli unsurlarından birini oluşturmaktadır.

Hititlerde dinin devlet yönetimindeki etkisi, devletlerarası ilişkilerde de görülmektedir. Antlaşmalarda tarafların üstlendikleri yükümlülükler tanrılar huzurunda edilen yeminlerle güvence altına alınmış, yeminin bozulması ise tanrısal yaptırımlara bağlanmıştır. Peker, bu uygulamanın siyasal işlevine dikkat çekerek, tanrılar huzurunda edilen yeminlerle devletin çıkarlarının korunmaya çalışıldığını ve barışın sağladığı istikrar sayesinde askeri ve ekonomik kaynakların diğer düşmanlara yöneltilebildiğini belirtmektedir (Peker, 2013, s. 73).

Bu durumun III. Hattuşili dönemindeki önemli örneklerinden biri Mısır ile yapılan Kadeş Antlaşması'dır. Antlaşmada Mısır ile Hatti arasındaki barışın Güneş Tanrısı ve Fırtına Tanrısı'nın yardımıyla tesis edildiğinin belirtilmesinin yanı sıra, antlaşmaya bağlı kalanların tanrılar tarafından korunması, antlaşmayı bozanların ise tanrılar tarafından cezalandırılması öngörülmektedir. Peker'in aktardığı antlaşma metninde bu durum açık biçimde görülmektedir: *"Eğer Reamasesa Mai-Amana ve Mısır Ülkesi'nin evlatları bu antlaşmaya sadık kalmazlarsa, Mısır Ülkesi'nin tanrıları ve tanrıçaları ve Hatti Ülkesi'nin tanrı ve tanrıçaları Mısır Ülkesi kralı, Büyük Reamasesa Mai-Amana'nın zürriyetini mahvetsin. Ve eğer Reamasesa Mai-Amana ve Mısır Ülkesi'nin evlatları bu antlaşmaya sadık kalırlarsa, bu yemin tanrıları onları korusun"* (Peker, 2013, s. 74).

### Yönetim ve Din İlişkisi

Hititlerde din ile devlet yönetimi arasındaki ilişki, yalnızca dini uygulamalarda değil, siyasal kararların ve devlet düzeninin sürdürülmesinde de görülmektedir. Hitit panteonunda Hatti, Luvi ve Hurri kökenli tanrıların yanı sıra Suriye-Mezopotamya çevresinden gelen tanrılar da yer almaktadır (Haas, 2002, ss. 438–439). Bu çok kültürlü yapının dikkat çekici örneklerinden biri Fırtına Tanrısı'dır. Fırtına Tanrısı farklı dil ve kültür çevrelerinde Hattice Taru, Akadca Adad, Hititçe Tarhu(na) ve Hurrice Teššup adlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Şapinuva'nın dini önemini gösteren dikkat çekici verilerden biri de kentin iki Fırtına Tanrısı'na sahip olmasıdır. Ortaköy arşivinde ele geçen Or. 90/1711 numaralı ritüel metninin 7. ve 9. satırlarında bu durum açıkça görülmektedir: *"7 ]Şapinuva'nın 2 fırtına tanrısı...[ 9 ] Sonra Şapinuva'nın 2 fırtına tanrısı ["* (Or. 90/1711, st. 7, 9; Murat, 2012, s. 136).

Bu ifadeler, Fırtına Tanrısı kültünün Şapinuva'nın dini yapısındaki önemini doğrudan belgelemektedir. Hitit dininin çok tanrılı yapısı ve panteonu hakkında

ayrıntılı bilgi için bkz. Haas, 1994; Arıkan, 1998, ss. 271–285; Dinçol, 1982, ss. 77–95; De Martino, 2002, ss. 445–447; Demirci ve Falay, 2016, ss. 37–60.

Tanrılara karşı yerine getirilmesi gereken yükümlülüklerin ihmal edilmesi yalnızca dini bir kusur olarak değerlendirilmemiş, bunun birey ve ülke açısından sonuçlar doğurabileceğine inanılmıştır. Bu anlayış, devlet görevlilerinin sorumluluklarına ilişkin metinlerde de görülmektedir. Kişiler, işledikleri bir suç karşısında tanrıların sessiz kalacağını düşünmemeleri konusunda uyarılmıştır:

*“ve şöyle dersiniz: “O tanrı olduğu için hiçbir şey söylemez ve bize hiçbir şey yapmaz.” Kim senin gözlerinin önünden ruhunun yiyeceğini kaçırsın(sa) ve arkadan nasıl hareket eder(se) o insanı izle. Tanrıların ruhu kuvvetlidir. Yakalamak için acele etmez. Fakat yakaladığı zaman artık bırakmaz. (Onun için) tanrıların ruhuna (karşı) çok saygılı olunuz” (KUB 13.4 Öy. II 23-29; Süel, 1985, s. 41).*

II. Murşili’nin Veba Duaları bu anlayışın önemli örneklerinden birini oluşturmaktadır. Bu metin, tanrılara karşı işlenen suçların karşılıksız kalmayacağı düşüncesini ortaya koymaktadır. Tanrısal yaptırım anlayışının siyasal alana yansımaları, devletin karşılaştığı felaketlerin geçmişte işlenen suçlarla ve bu suçlara gösterilen tanrısal tepkiyle ilişkilendirilmesinde daha açık biçimde görülmektedir. KUB 14.14’te Genç Tudhaliya’nın öldürülmesiyle ilgili meselenin fal yoluyla araştırıldığı ve tanrı tarafından doğrulandığı belirtilmektedir (KUB 14.14, öy. 10–12; Singer, 2002, s. 61). Murşili, babası I. Šuppiluliuma’nın Genç Tudhaliya’nın kanı nedeniyle öldüğünü ve babasının tarafını tutan prenslerin, beylerin ve askeri görevlilerin de aynı mesele yüzünden hayatlarını kaybettiklerini ifade etmektedir. Metinde, söz konusu olayın sonuçlarının Hatti ülkesine de ulaştığı ve ülkenin veba nedeniyle büyük ölçüde zarar gördüğü anlatılmaktadır (KUB 14.14, öy. 33–39; Singer, 2002, s. 62). Böylece Genç Tudhaliya’nın öldürülmesi ile Hatti ülkesinde yaşanan veba arasında dini bir neden-sonuç ilişkisi kurulmakta ve salgın, geçmişte işlenen suçun tanrısal karşılığı olarak açıklanmaktadır.

### **Siyaset ve Yönetim İlişkisi**

I. Hattuşili döneminde devlet merkezinin Kuşşara’dan Hattuşa’ya taşınması, Hitit siyasi tarihi açısından önemli bir gelişmedir. Alp, devlet merkezinin I. Hattuşili tarafından Kuşşara’dan Hattuşa’ya nakledildiğini belirtmektedir (Alp, 1963, s. 367). Bu değişikliğin hangi nedenlerle gerçekleştirildiği kesin olarak bilinmemektedir.

Hitit tarihinde yönetim merkezlerinin farklı dönemlerde değiştiği görülmektedir. Kuşşara, Neşa ve Hattuşa gibi Şapinuva da kralın ikamet ettiği ve başkentlik görevini üstlendiği kentler arasında yer almaktadır. Süel, yönetim merkezlerinin değişmesinde dini nedenler, salgın hastalıklar, Gaşga baskınları, savaşlar, iç karışıklıklar, taht mücadeleleri, hanedan içi anlaşmazlıklar, güvenlik kaygıları ve coğrafi uygunluk gibi farklı etkenlerin rol oynayabileceğini belirtmektedir (A. Süel, 2008, ss. 457–458).

Şapinuva'nın yönetim merkezi olarak tercih edilmesinde kentin coğrafi ve stratejik konumunun yanı sıra dini niteliğinin de değerlendirilmesi mümkündür.

Orta Krallık Döneminde III. Tudhaliya ve Kraliçe Taduḫepa'nın Şapinuva'da hüküm sürdükleri, Ortaköy kazılarında ele geçen hiyeroglif yazılı bir kalıpla da belgelenmektedir. Süel, ayrıca Şapinuva'da gerçekleştirilen *itgaḫi* ve *itkalzi* arınma ritüellerinin kentin dini önemini ortaya koyan unsurlar arasında yer aldığını belirtmektedir (A. Süel, 2013, s. 139).

Süel, yönetim merkezlerinin değiştirilmesinde politik etkenin önemine dikkat çekerek görüşünü şu şekilde ifade etmektedir: “*Hitit belgelerinde sadece kayıtlı olarak, Boğazköy arşivinden, Büyük kral II. Muvattalli'nin tanrıları, ataları olarak Tarhuntaşşa şehrine gittiğini öğreniyoruz. Hitit idari sisteminde, devletin başında büyük kral vardır. Büyük krallık Hitit tarihi içerisinde sürekli olarak Hattuşa'da hüküm sürmüştür, diye bir şey yoktur; öyle olsaydı, Büyük kral II. Muvattalli Hattuşa'yı terk etmez, ataları, tanrıları, heykelleri başka yere taşımaz, Hattuşa'nın idaresi de başyazman Mitannamuva'ya kalmazdı. Hitit tarihinde Hattuşa kesintisiz başkentlik yapmış değildir. Bu bakımdan, Hitit devleti ile ilgili her konu ve belgenin daima Hattuşa'da olması gerekir, kraliyet bilgilerine sadece burada ulaşırız gibi düşünmek doğru olmasa gerektir; eğer öyle olsaydı, o zaman Şapinuva arşivlerinde sadece kendi bölgesindeki konularla ilgili yazışmalar söz konusu olur sadece bir takım yerel konular yer alırdı. Tabiidir ki, bu dönemden sonra kraliyet, yönetim merkezi görevini bir şehirden başka bir şehre değiştirebilir, o şehir önemini kaybedebilir, ya da başka bir şehir önem kazanabilir. Bir müddet sonra çeşitli nedenlerle, çok yatırım yapılmış olan, bilinen şehirlere yeniden dönülebilir. Bu konudaki en önemli neden kanımca politiktir” (A. Süel, 2008, s. 458).*

## Kent ve Din İlişkisi

### Şapinuva: Dini ve İdari Bir Merkez

Ortaköy-Şapinuva’da gerçekleştirilen kazılar, kentin farklı işlevlere sahip yapılardan oluştuğunu ortaya koymaktadır. Kentin yukarı kesiminde askeri ve sivil nitelikte anıtsal yapıların bulunduğu anlaşılmaktadır (M. Süel, 2015, s. 113). Büyük Kral ve Kraliçe’ye gönderilen belgeler, kraliyet mühürleri ve Büyük Kral’a ilişkin diğer buluntular ise Şapinuva’nın Hitit yönetimindeki konumuna ilişkin önemli veriler sunmaktadır. Bu belgeler, bir kraliyet çiftinin burada bulunduğunu ve Şapinuva’nın bir dönem Hitit Devleti’ne başkentlik yaptığını göstermektedir (Süel ve Süel, 2013, ss. 178–179).

Şapinuva’da ele geçen tabletler devlet arşivine ait olup bu belgeler, Hitit Devleti’nin dini, idari ve siyasi meselelerine ilişkin yazışmaları içermektedir. Ortaköy-Şapinuva arşivindeki mektupların önemli bir bölümünü Büyük Kral ve Kraliçe’ye gönderilen yazışmalar oluşturmaktadır. Bu belgeler, Şapinuva’da kralın yanında kraliçenin de bulunduğunu ve kendi yetki alanı içinde görevlerini yerine getirdiğini göstermektedir (Süel ve Süel, 2013, ss. 183–184). Ortaköy-Şapinuva arşivlerinde bulunan bir mektubun giriş kısmı şöyledir: *“Efendim Büyük Kral’a ve Efendim Kraliçe’ye söyle: Köleniz rahip şöyle der: ‘Güneşim’in ve Kraliçemin huzurunda her şey iyi olsun ve Güneşim’i ve Kraliçeyi tanrılar hayatta tutsunlar, sağlık, sıhhat, kudret, yaşam, hayat versinler ve onları korusunlar’ ...”* Bu tür mektuplar, Şapinuva’daki kraliyet yönetiminin işleyişine ilişkin doğrudan veriler sunmaktadır. Belgelerde Şapinuva’nın “KUR” (ülke) olarak adlandırılması ve çeşitli kentlerdeki görevlilerin Büyük Kral’a bilgi vererek yapacakları işler konusunda onun onayını istemeleri de kentin idari konumunu ortaya koymaktadır (Süel ve Süel, 2013, ss. 183–184).

Ortaköy arşivinde doğum, ölüm, arınma, tahta çıkış, yeni yapıların inşası, tanrılarla iletişim, ağız temizleme ve ordudaki salgın hastalıklar gibi konulara ilişkin belgeler bulunmaktadır. Süel, Ortaköy’de ele geçen bu belgelerin III. Tudhaliya ve Kraliçe Taduhepa döneminde Şapinuva’nın güçlü kutsal işlevini ortaya koyduğunu belirtmektedir (A. Süel, 2015, s. 101).

Bu kutsal niteliğin bir başka göstergesi, Şapinuva topraklarının temiz ve kutsal kabul edilmesi ve kentin arınma uygulamalarında önemli bir yere sahip olmasıdır (M. Süel, 2008, s. 61).

Şapinuva’nın dini yaşamındaki önemini gösteren bir diğer unsur, kentle ilişkili Hurri kökenli arınma ritüelleridir. Şapinuva’da gerçekleştirilen *itgaḫi* ve *itkalzi* arınma ritüelleri, kentin dini niteliğini yansıtan uygulamalar arasında yer almaktadır (A. Süel, 2013, s. 139). Or. 90/1711 numaralı metinde Şapinuva’nın

iki Fırtına Tanrısı'nın yanı sıra kentteki dokuz nehirden ve kutsal arınma suyundan söz edilmesi, suyun Šapinuva'daki arınma uygulamalarındaki yerini ortaya koymaktadır (Murat, 2012, s. 136). Šapinuva'nın kutsal niteliğinin, kentin coğrafi ve stratejik özellikleriyle birlikte yönetim merkezi olarak tercih edilmesinde etkili olduğu düşünülebilir.

Šapinuva'da ele geçen kraliyet mühürleri, Tabarna mühürleri ve üzerinde “*Büyük Kral*” ifadesi bulunan malzemeler de kentin kraliyet merkezi niteliğini destekleyen arkeolojik buluntular arasında yer almaktadır. Šapinuva'nın önemini daha sonraki dönemde de sürdürdüğü anlaşılmaktadır. II. Murşili dönemine ait KBo VII 17 + KUB XVI 13 numaralı belge, kralın Šapinuva'daki birlikleri denetlediğini göstermektedir. Bu bilgiler, Šapinuva'nın sadece Orta Hitit dönemi boyunca değil, daha geniş bir zaman aralığında yerleşim yeri olarak kullanıldığına işaret etmektedir. Šapinuva'nın Hitit Devleti'ne ne kadar süreyle başkentlik yaptığı kesin olarak bilinmemekle birlikte Taşmişarri ve Taduhepa'nın bu şehri hem idari hem de dini faaliyetler için seçmelerinde muhtemelen şehrin kutsal niteliği etkili olmuştur (Süel ve Süel, 2013, ss. 179–182).

KBo 27.108 + KUB 21.44 (Öy. II 24-25) numaralı metin, Šapinuva'nın merkezi bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu dokümanlarda, Šapinuva ve Hatti ülkelerinin ordularından söz edilmektedir. Ayrıca, KBo 24.128 numaralı metne göre Šapinuva'da dini yapıların inşa edildiği ve şehrin savunma amaçlı tahkimatlarla güçlendirildiği anlaşılmaktadır (A. Süel, 1995, ss. 279–280).

Orta Hitit dönemine ait tarihsel bir metinde Šapinuva Ülkesi'ne ve Hatti Ülkesi'ne ait ordulardan söz edilirken, bu metnin kopyasında yalnızca Šapinuva'dan söz edilmektedir. Süel, bu durumu Šapinuva Ülkesi'nin Hatti Ülkesi'nden ayrı biçimde ele alındığını gösteren bir unsur olarak değerlendirmektedir (KBo 27.108 + KUB 21.44, öy. II 24 vd.; Dup. KUB 47.26, KUB 32.32, KUB 32.21, öy. II 6; A. Süel, 1998, s. 43). Ayrıca, Büyük Kral tarafından belediye başkanına (*HAZANNU*) gönderilen bir mektup, Šapinuva'nın idari önemini yansıtmaktadır (A. Süel, 2008, s. 464).

Šapinuva'da kentin kendi tanrılarının yanı sıra farklı kentlerle ilişkili tanrılar için de kurban törenlerinin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Belgelerde <sup>D</sup>U<sup>URU</sup> Kumma, DINGIR<sup>MEŠ</sup> <sup>URU</sup> Tata, DINGIR<sup>MEŠ</sup> <sup>URU</sup> Kuvatiella, DINGIR<sup>MEŠ</sup> <sup>URU</sup> Pittaggalaišša, DINGIR<sup>MEŠ</sup> <sup>URU</sup> Palhuišša, <sup>D</sup>LAMMA <sup>URU</sup> İšpitta, DINGIR<sup>MEŠ</sup> <sup>URU</sup> İškuruha ve <sup>D</sup>U<sup>URU</sup> Šerišša gibi tanrı ve kent adlarının yer alması,

Şapinuva'daki kült uygulamalarının çeşitliliğini göstermektedir (A. Süel, 2008, s. 465).

Boğazköy metinlerinden Şapinuva şehrinin çok sayıda tanrısal dağa sahip olduğu anlaşılmaktadır (KUB 16.62). Bunların yanı sıra tanrılarla ilgili olarak; Boğazköy metinlerinde Şapinuva şehrinin Fırtına Tanrısı (KUB 19.50, KUB 40.53, KBo 20.19, KBo 22.47, KBo 1.4) geçer. Şapinuva'nın erkek tanrıları KBo 20.123, tanrıları KUB 5.1, Şapinuva'nın tanrıları için bağışlar ile ilgili olarak KBo 20.123 numaralı metin ve Şapinuva tanrıları ile ilgili fal metinleri KUB 5.1, KBo 16.97 mevcuttur (A. Süel, 1995, s. 281).

II. Murşili döneminde kaleme alınan ve I. Şuppiluliuma devri olaylarını anlatan bir belgede, Murşili, III. Tudhaliya'nın oğlu olan babası I. Şuppiluliuma'nın Şamuha'dan Hatti'ye gönderildiğini ve bu sırada Hatti ülkesinin yakılıp yıkılmış olduğunu ifade etmektedir (KBo 26.84 II 8–10; Güterbock, 1956, ss. 63–64; Yiğit, 1997, s. 275). Metinden, Hatti ülkesine yönelik istilanın III. Tudhaliya döneminde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Şuppiluliuma'nın babası III. Tudhaliya döneminde Gaşgalara karşı gerçekleştirilen seferlerde görev aldığı bilinmektedir. Yiğit, söz konusu istilanın da Gaşgalarla ilişkili olabileceğini belirtmektedir (Yiğit, 1997, s. 275). Şuppiluliuma'nın Şamuha'dan Hatti'ye gönderilmesi, prensin bu sırada Şamuha'da bulunduğunu göstermektedir. Yiğit, bu durumun Şamuha'nın bir idare merkezi olabileceğine işaret ettiğini, daha güçlü bir ihtimal olarak ise kentin önemli bir askeri üs olduğunu belirtmektedir (Yiğit, 1997, ss. 275–276).

III. Tudhaliya döneminde Şamuha, Kara Tanrıça kültüyle ilişkili önemli bir gelişmeyle karşımıza çıkmaktadır. II. Murşili dönemine ait bir metinde, Tudhaliya'nın Kara Tanrıça'yı (<sup>D</sup>GE<sub>6</sub>) Kizzuwatna'dan Şamuha'ya taşıdığı ve burada tanrıça için ayrı bir tapınak bulunduğu belirtilmektedir (KUB 32.133; Yiğit, 1997, s. 275). Yiğit, bu gelişmenin büyük ihtimalle III. Tudhaliya döneminde gerçekleştiğini ve Kizzuwatna'ya yönelik bir istila tehdidi öncesinde Kara Tanrıça'nın güvenceye alınmasıyla ilişkili olabileceğini belirtmektedir (Yiğit, 1997, s. 275). Kara Tanrıça kültünün Şamuha'ya taşınması ve burada tanrıça için bir tapınağın bulunması, kentin dini önemine ve kült merkezi niteliğine işaret eden unsurlar arasında değerlendirilmektedir. Kentin o sırada istiladan uzak olabilecek konumunun da bu tercihte etkili olduğu düşünülmektedir (Yiğit, 1997, s. 275).

II. Murşili döneminde Şamuha'nın Tanrıça İştär'ının önem kazandığı görülmektedir (Lebrun, 1976, s. 20). Murşili'nin oğlu Hattuşili'yi küçük yaşta bu tanrıçanın rahipliğine verdiği bilinmektedir (KBo 6.29 I 6–8; Yiğit, 1997, s. 279).

İştär'in şifa verici ve hastalıklardan koruyucu özellikleri göz önüne alındığında, hastalıklı bir çocuk olan Hattuşili'nin onun rahipliğine verilmesi ve daha sonraki yıllarda sağlığının tanrıçanın koruyuculuğuyla ilişkilendirilmesi bu nitelikleriyle bağlantılı olabilir (Ar, 1959, s. 34; Yiğit, 1997, s. 279).

### **İktidar ve Din**

Hitit krallığında din ile iktidar arasındaki ilişki, III. Hattuşili'nin kendi iktidarını açıklama biçiminde belirgin biçimde izlenebilmektedir. Kral, özellikle Apoloji'de yaşamındaki gelişmeleri ve siyasal yükselişini Tanrıça İştär'in desteği ve korumasıyla ilişkilendirmektedir. Bu anlatımda tanrısal destek, III. Hattuşili'nin iktidara gelişini kendi bakış açısından açıklayan ve yönetiminin meşruiyetini temellendiren başlıca unsurlardan biri olarak öne çıkmaktadır.

III. Hattuşili, II. Muwattalli'nin en küçük kardeşidir. Hattuşili'nin kendi anlatımına göre siyasal ve askeri görevleri II. Muwattalli döneminde giderek artmış; önce ordu beyi (EN KARAS), ardından baş Meşedi (GAL *MEŞEDI*) olarak görevlendirilmiş ve daha sonra Yukarı Ülke'nin yönetimine getirilmiştir (Reyhan, 2017, s. 110). Hattuşili'nin anlatımına göre, kendisinden önce Yukarı Ülke'nin yöneticisi olan Arma-Tarhunta'nın yerine Hattuşili'nin getirilmesinin ardından ikisi arasında bir mücadele başlamıştır. Hattuşili, Arma-Tarhunta'nın kendisine karşı büyüye başvurduğunu ve Tanrıça'nın şehri Şamuha'yı büyüyle doldurduğunu aktarmaktadır (KUB 1.1 II 74–78; Otten, 1981, ss. 16–17; Yiğit, 1997, s. 276).

III. Hattuşili Büyük Metni üzerine yapılan çalışmaların tarihine değinen Soysal, metne ilişkin ilk disiplinli çalışmalardan ikisinin Goetze'ye ait olduğunu belirtmektedir. Goetze, 1925 tarihli ilk çalışmasında metni bir “cülus hikâyesi” olarak tanımlamış ve eserin otobiyografik niteliğine dikkat çekmiştir (Soysal, 1995, s. 139).

Soysal, III. Hattuşili Büyük Metni'nin I 9–IV 40 arasındaki bölümünü, hükümdarlığın adım adım elde edilmesini konu alan bir özgeçmiş olarak değerlendirmektedir. Bu bölümde II. Murşili dönemindeki çocukluk yılları, II. Muwattalli dönemindeki gençlik çağı ve faaliyetleri, Urhi-Teşup dönemindeki

Hakmišša beyliği ile Urhi-Tešup'la yaşanan anlaşmazlık ve onun tahttan indirilmesi ele alınmaktadır. Metnin devamında Hattušili'nin büyük krallığa kadarki kariyeri özetlenmekte; tahta çıkışının ardından diplomatik ilişkileri ve idari faaliyetleri ile Istar/Šauška kültüne ilişkin bağış ve düzenlemelere yer verilmektedir. Metin, Šamuha'nın Istar/Šauška'sına özel saygı gösterilmesi talebinin yineleniği epilogla sona ermektedir (Soysal, 1995, s. 141).

Hitit Devleti'nin ilk kurulduğu dönemlerden itibaren, kral ailesi üyelerinden prenslerin yönetici sıfatıyla ülkenin çeşitli bölgelerine gönderilme geleneği, devletin yıkılışına kadar devam etmiştir. Kralın oğullarından biri gelecekte büyük kral olacağı için prensler, genç yaşlardan itibaren devlet idaresini öğrenir, askeri eğitim alır ve dini görevlerde kral ve kraliçenin yanında bulunurlardı. Prens Hattušili de genç yaşta Arinna kentinin güneş tanrıçasının başrahibi olarak atanmıştır (Ünal, 2005, s. 109; Reyhan, 2017, s. 100). Muwatalli'nin Hattuša'dan ayrılıp Aşağı Ülke'ye gitmesi, Hitit ülkesinin bir nevi kaderini değiştirmiştir. Ağabeyinin görevlendirmesiyle Kaška bölgeleri başta olmak üzere birçok şehir ve bölgede Hattušili, Tanrıçası Istar'ın da yardımıyla düşmanlarını mağlup etmiştir. Buradaki başarıları Hattušili'nin yazgısını ve devletin bekasını değiştirmiştir ve bu onun ilk büyük mücadelesidir. Hattušili, yönetiminde ilahi desteği merkeze almıştır. Bu vizyon, kralların tanrılarla olan bağı ve bu ilişkinin liderlikteki başarı için ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. Hitit belgelerinde geçen çok sayıdaki yerleşim alanından Hitit Devleti'nin dinsel kimlikleriyle bilinen kentlerinden bazıları III. Hattušili zamanında daha da ön plana çıkmıştır. Hakmiš ve Nerik gibi, Šamuha da dini açıdan önemli kentlerden biridir. Šamuha'nın geçtiği tüm Hititçe çivi yazılı metinler incelendiğinde, çoğunun dinsel içerik taşıdığı gözlemlenmektedir. Bu durum, Šamuha'nın dini açıdan önemli bir şehir, bir kült merkezi olduğunu göstermektedir. Metinlerde, Šamuha'nın tanrı ve tanrıçaları, diğer önemli Hitit kült şehirlerinin tanrıları ve tanrıçaları ile birlikte anılmaktadır. Yalnızca bazı antlaşma metinlerinde Šamuha tanrılarının yemin tanıkları arasında yer alması veya dualarda bu şehrin tanrılarına atıfta bulunulması değil, aynı zamanda Šamuha tanrılarına adanan bayram törenlerini anlatan metinler de şehrin dini önemini vurgulamaktadır. Bunun yanında, tarihsel açıdan şehir hakkında değerli bilgiler içeren metinlerdeki bazı kayıtlar da Šamuha'nın dini önemine işaret etmektedir (Yiğit, 1997, s. 278).

III. Hattušili'nin yaşam öyküsünde aktarılan olayların özellikle seçilmesi ve bunların Šamuha'nın Istar/Šauška'sının yardımıyla gerçekleşen başarılı bir kariyerin parçaları olarak sunulması dikkat çekmektedir. Tanrıçanın anlatıda

neredeyse Hattuşili kadar ön plana çıkması, kralın siyasal yükselişi ile tanrısal destek arasındaki ilişkinin metnin temel unsurlarından birini oluşturduğunu göstermektedir (Soysal, 1995, s. 141).

III. Hattuşili kral olmadan önce, kardeşi II. Muwattalli'nin oğlu Urhi-Teşup (III. Murşili) kısa bir süre iktidarda kalabilmiştir. Bu dönemdeki en önemli idari icraatı, Urhi-Teşup'un başkenti Tarhuntašša'dan yeniden Hattuša'ya taşıyarak ülkenin bölünmüşlüğüne ortadan kaldırmasıdır. Bundan sonra Tarhuntašša, Hitit Devleti'ne bağlı kalacak ve Hitit krallarının atadığı, yetkilerini belirlediği ve antlaşmalar yaptığı kişiler tarafından yönetilen bir krallık haline gelecektir (Reyhan, 2017, s. 180).

### **Hattuşili ve İlahi Rehberlik**

Hattuşili'nin Urhi-Teşup ile yaşadığı mücadele de bu anlatının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Urhi-Teşup'un kral olmasının ardından Hattuşili'nin yönetimindeki ülkeleri ve uyrukları elinden alması, iki taraf arasındaki ilişkilerin bozulmasına yol açmıştır. Hattuşili'nin kendi anlatımına göre, ağabeyi II. Muwattalli'nin anısına duyduğu saygı nedeniyle bu duruma yedi yıl boyunca karşılık vermemiş; Hapkišša ve Nerik'in de elinden alınmasının ardından Urhi-Teşup'a karşı harekete geçmiştir (Soysal, 1995, ss. 142–143).

III. Hattuşili'nin iktidarını açıklama biçiminde dini unsurların siyasal bir işlev üstlendiği görülmektedir. Kralın politik savunmasında dinsel unsurlara başvurduğu ve taht değişikliğini ilahi bir kararla ilişkilendirdiği belirtilmektedir. Bu anlatımda Istar/Šauška, Hattuşili'nin kral olmasını destekleyen ve Urhi-Teşup karşısındaki mücadelesinde ona yardım eden tanrısal güç olarak sunulmakta; böylece Hattuşili'nin iktidarı tanrıçanın desteği üzerinden meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır (Soysal, 1995, s. 143).

Urhi-Teşup ile mücadelesine ilişkin anlatısı, III. Hattuşili'nin iktidara gelişini tanrısal adalet çerçevesinde açıklama biçimini daha açık biçimde ortaya koymaktadır. Hattuşili, Hapkišša ve Nerik'in elinden alınmasının ardından Urhi-Teşup'a başkaldırdığını, fakat bu süreçte krala saygısızlık etmediğini ve mücadele çağrısını açık biçimde yaptığını anlatmaktadır. Bu tutum Soysal tarafından savaşın “centilmence” ilan edilmesi şeklinde değerlendirilmektedir. Hattuşili'nin Šamuha'nın Istar'ını ve Nerik'in Fırtına Tanrısı'nı aralarındaki mücadele hakkında hüküm vermeye çağırması, siyasal çatışmayı tanrısal iradeye

dayandırarak açıkladığını göstermektedir (KUB I 1 III 63–72; Soysal, 1995, s. 143).

III. Hattušili'nin Šamuha İštari ile ilişkisi, Puduhepa ile evliliğinin ardından da devam etmiştir. Kralın tanrıçayı kendisinin ve ailesinin koruyucusu olarak gördüğü anlaşılmaktadır (KUB 1.1 III 1–5; Otten, 1981, ss. 16–17). III. Hattušili döneminde Kırın İštari'nin Šamuha İštari kültüne dâhil edilmesi de bu kültün önemini ortaya koyan gelişmelerden biridir (Lebrun, 1976, ss. 22–23; Yiğit, 1997, ss. 279–280).

Hattušili ve Puduhepa'nın dini kimlikleri mühürlerinde kullanılan unvanlara da yansımaktadır. Puduhepa bir mühür yazıtında Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın gözdesi ve tanrıçanın hizmetkârı olarak tanımlanırken, Ugarit'te ele geçen bir mühürde Hattušili; Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın, Nerik'in Fırtına Tanrısı'nın ve Šamuha'nın İhtar'ının gözdesi olarak nitelendirilmektedir (Dinçol, 1982, ss. 48–49).

III. Hattušili'nin anlatımına göre Urhi-Tešup'un yenilgisinden sonraki durum KUB 1.1 Ay. IV 32–36'da şöyle aktarılmaktadır: “*Ona Nuhašše ülkesinde tahkimatlı şehirler verdim ve o da orada yaşadı. Bana karşı yeni bir komplo kurup Babil'e doğru yola çıkmak istediğinde -durumu haber alınca- onu yakaladım ve deniz kıyısına gönderdim*” (KUB 1.1 Ay. IV 32–36; van den Hout, 1997, s. 203).

Peker, III. Muršili/Urhi-Tešup'u III. Hattušili'nin “gasp ettiği tahtın yasal varisi” olarak nitelendirmektedir (Peker, 2013, s. 76). Peker'e göre Urhi-Tešup, önce Suriye ve Kıbrıs'ta sürgünde yaşamış, ardından Mısır'a giderek II. Ramses'in himayesine sığınmıştır (Peker, 2013, ss. 76–77). III. Hattušili'nin Babil kralına gönderdiği bir mektupta Mısır kralının Hitit kralının “düşmanını” geri vermediğinin belirtilmesini de Peker, Urhi-Tešup'un Mısır'a sığınmasıyla ilişkili olabilecek bir ifade olarak değerlendirmektedir (Peker, 2013, s. 77).

III. Hattušili iktidara gelince, taht mücadelesi sırasında kendisini destekleyen II. Muwataalli'nin diğer oğlu Ulmi-Tešup'u (Kurunta) Tarhuntašša krallığına getirmiş ve onunla bir antlaşma imzalamıştır. III. Hattušili, Ulmi-Tešup'un da Urhi-Tešup gibi Hitit tahtından hak talep etmemesi için büyük bir çaba göstermiştir. III. Hattušili'nin Ulmi-Tešup (Kurunta) ile yaptığı antlaşmayla, taht üzerinde hak iddia etmemesi karşılığında Tarhuntašša ve başka birçok toprak parçasının kendisine verilmesi öngörülmüş; Reyhan bu antlaşmanın Tarhuntašša'nın “bağlı krallık” statüsünde olduğu anlamını da taşıdığını

belirtmiştir (Reyhan, 2017, s. 112). III. Hattuşili'den sonra Hitit tahtına oturan IV. Tuthaliya da Tarhuntaşša ülkesi kralı Kurunta ile antlaşmalar yapmış ve ona geniş yetkiler vermiştir. 1986 yılında Boğazköy'de bulunan ve bütünüyle korunmuş olan Bronz Tablet, IV. Tuthaliya ile kuzeni Tarhuntaşša kralı Kurunta arasında yapılan antlaşmayı içermektedir (Hawkins, 1994, s. 91; Otten, 1988; Dinçol, 1998, s. 162; Singer, 1996, s. 64; Reyhan, 2017, ss. 112, 181). Kurunta'nın "Büyük Kral" unvanını taşıyan mühürleri ile Hatip yazıtının siyasal anlamı konusunda literatürde farklı görüşler bulunmaktadır. Reyhan, Boğazköy'de ele geçen ve üzerinde "*Güneşim (Majestem) Büyük Kral Labarna Kurunta*" ifadesinin yer aldığı mühürler ile Hatip'teki "*Büyük Kral, Kahraman Muwatalli'nin Oğlu, Büyük Kral, Kahraman Kurunta*" yazıtını, Kurunta'nın bir dönem Hitit Devleti'nin yönetimini ele geçirdiğini gösteren belgeler olarak değerlendirmektedir (Reyhan, 2017, s. 181). Kurunta'nın mühürlerinde ve Hatip kaya kabartmasında "Büyük Kral" unvanını kullanması, onun siyasal konumuna ilişkin tartışmaların temel dayanaklarından birini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, bu verilerin Kurunta'nın Hattuşa tahtını ele geçirdiğini gösterip göstermediği kesin değildir (Hawkins, 2011, s. 100). Weeden da Kurunta'nın Hattuşa'da ele geçen mühür baskısında ve Hatip yazıtında "Büyük Kral" unvanını kullandığına dikkat çekmekte; bu unvanın "Hattuşa'nın Büyük Kralı" şeklinde olmadığını ve Hattuşa'daki çivi yazılı belgelerde Kurunta için bu unvanın kullanılmadığını belirtmektedir (Weeden, 2022, s. 591). Reyhan'a göre IV. Tuthaliya'nın ölümünden sonra Ulmi-Teşup (Kurunta), krallıkta hak iddia etmemesi için yapılan bütün antlaşmalara rağmen Hattuşa'da hakkı olan tahtı ele geçirmiştir (Reyhan, 2017, s. 113). Kurunta'nın ölümünün ardından, tahta geçecek bir oğlunun bulunmaması nedeniyle IV. Tuthaliya'nın oğlu III. Arnuwanda tahta geçmiştir. III. Arnuwanda'nın krallığı kısa sürmüştü; onun da tahta geçecek bir çocuğunun bulunmaması üzerine kardeşi II. Šuppiluliuma Hitit ülkesinin kralı olmuştur. II. Šuppiluliuma döneminde ülke içinde ve dışında kuraklık, açlık, kıtlık ve göçler gibi krallığın yıkılışına neden olabilecek pek çok olay yaşanmış ve MÖ 1200'lerde çivi yazılı belgeler susmuştur (Reyhan, 2017, s. 113). IV. Tuthaliya'dan sonra Tarhuntaşša Krallığı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Son Hitit kralı II. Šuppiluliuma'nın Güney Kale'deki hiyeroglif yazıtında, kralın Tarhuntaşša'yı yendiği anlatılmaktadır (Ünal, 2002, s. 188). Karaman sınırları içerisinde bulunan Kızıldağ ve Karadağ yazıtları ile Aksaray'daki Burunkaya yazıtında Hartapu'dan söz edilmektedir (Karauğuz vd.,

2002, s. 7). Bu yazıtlar İmparatorluğun sonuna, MÖ 1150–750 arasına tarihlendirilmektedir (Reyhan, 2017, s. 181). Kızıldağ yazıtlarında Hartapu’dan şu şekilde söz edilmektedir: “*Kahraman, büyük kral Murşili’nin oğlu, fırtına tanrısının sevgilisi, güneş (majeste), büyük kral, kahraman Hartapu, her tanrı (nın ve) göğün fırtına tanrısı (nın) lütfuyla her ülkeyi fetheden (o) Maşkana ülkesini de fethetti*” (Karağuz vd., 2002, s. 8). Yazıtta sözü edilen III. Murşili, Urhi-Teşup’un tahta çıktıktan sonra aldığı isimdir (Reyhan, 2017, s. 182). Bununla birlikte, Hartapu’nun kimliği konusu tartışmalıdır. Reyhan, Hartapu’nun bu yazıtlar dışında herhangi bir belgede adının geçmediğini belirtmektedir (Reyhan, 2017, s. 182). Hartapu’nun Murşili’nin sürgün yıllarında doğmuş oğlu olabileceği ve Tarhuntaşsa Krallığı ile ilişkilendirilebileceği yönünde değerlendirmeler bulunmaktadır (Dinçol vd., 2001, s. 83; Karağuz vd., 2002, ss. 7–32; Ünal, 2002, ss. 182–183; Reyhan, 2017, s. 182). Bu düşünce doğrultusunda yapılan değerlendirme, İmparatorluğun çöküşünden sonra Hartapu’nun, Tarhuntaşsa Krallığı’nın bir devamı şeklinde daha güneyde büyük kral olma iddiasını devam ettirdiği, Hitit Devleti’nin hemen yıkılmadığı ve bazı küçük krallıklar şeklinde varlığını bir süre daha devam ettirdiği yönündedir (Reyhan, 2017, s. 182). Hartapu’nun hanedan bağlantısına ilişkin bu değerlendirmeler, yeni buluntularla birlikte yeniden ele alınmıştır. Özcan, Hartapus’un babasının adının Murşili olmasının, onun soyunu Hitit İmparatorluk Dönemi hanedanıyla ilişkilendirmek için tek başına kesin bir kanıt oluşturmadığını ve mevcut verilerin böyle bir ilişkiyi ispatlamaya yeterli olmadığını belirtmektedir (Özcan, 2024, s. 393). Türkmen-Karahöyük 1 hiyeroglif yazıtında ise Hartapus, “Murşili’nin oğlu, Kahraman, büyük kral” olarak tanımlanmakta ve Muška ülkesini ele geçirdiği bildirilmektedir (Özcan, 2024, s. 393).

Araştırmadan elde edilen bulgular, Hititlerde dinin yalnızca inanç alanıyla sınırlı kalmadığını, devlet yönetimi ve kraliyet otoritesiyle de iç içe olduğunu göstermektedir. III. Hattuşili bağlamında tanrısal destek, kralın iktidara gelişini kendi anlatımı içinde açıklamasında ve yönetiminin meşruiyetini temellendirmesinde önemli bir yer tutmaktadır.

## SONUÇ

III. Hattuşili’nin iktidara gelişini açıklama biçiminde dini unsurlar önemli bir yer tutmaktadır. Yeğeni III. Murşili’yi (Urhi-Teşup) tahttan indirerek iktidara gelen Hattuşili, özellikle Apoloji’de yaşamındaki gelişmeleri ve siyasal yükselişini

Tanrıça Iştar'ın desteği ve korumasıyla ilişkilendirmektedir. Kralın anlatımında tanrısal destek, iktidara gelişini kendi bakış açısından açıklayan ve yönetiminin meşruiyetini temellendiren başlıca unsurlardan biri olarak öne çıkmaktadır.

Hitit krallık anlayışında tanrısal destek, kralın yönetimi ve kraliyet otoritesi açısından önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir.

Hitit tarihinde dini ve idari işlevleriyle öne çıkan kentler, din ile yönetim arasındaki ilişkinin değerlendirilmesinde önemli veriler sunmaktadır. Bu kentler arasında Şapinuva, hem dini niteliği hem de bir dönem yönetim merkezi olarak üstlendiği işlev bakımından dikkat çekmektedir.

Şapinuva'da ele geçen dini belgeler ile arınma ve kült uygulamalarına ilişkin veriler, kentin dini kimliğini ve Hitit kült yaşamındaki yerini ortaya koymaktadır. Ortaköy-Şapinuva'da ele geçen yazılı ve arkeolojik veriler, kentte dini ve idari işlevlerin bir arada bulunduğunu ve Şapinuva'nın Hititlerde din ile yönetim arasındaki ilişkinin izlenebildiği önemli merkezlerden biri olduğunu ortaya koymaktadır.

III. Hattuşili ve Şapinuva örnekleri, Hititlerde din ile yönetim arasındaki ilişkinin farklı yönlerini ortaya koymaktadır. Şapinuva'ya ait yazılı ve arkeolojik veriler, dini ve idari işlevlerin aynı merkezde bir arada bulunduğunu gösterirken, III. Hattuşili'nin kendi anlatımı tanrısal desteğin kralın iktidara gelişini açıklamasında ve yönetiminin meşruiyetini temellendirmesinde nasıl kullanıldığını göstermektedir. Bu iki örnek birlikte değerlendirildiğinde, dinin Hitit devlet düzeni ve kraliyet otoritesiyle yakından ilişkili olduğu anlaşılmaktadır.

## KAYNAKÇA / REFERENCES

- Alp, S. (1963). Kaniş = Anişa = Nişa: Erken Hitit çağının bir başkenti. *Belleten*, 27(107), 367–376.
- Ar, M. S. (1959). Tanrıça Iştar ile ilgili ve Hitit dilinde yazılmış bir metin hakkında. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 9(2), 34–37.
- Arıkan, Y. (1998). Hitit dini üzerine bir inceleme. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 38(1–2), 271–285.
- De Martino, S. (2002). Hitit İmparatorluğu'nda kült ve bayram kutlamaları, din-devlet bağımlılığının aleni ifadesi. İçinde W. Jacob (Ed.), *Hititler ve Hitit İmparatorluğu: Bin Tanrılı Halk / Die Hethiter und ihr Reich: Das Volk der 1000 Götter* (ss. 445–447). Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland.

- Demirci, K. ve Falay, B. (2016). Ana hatlarıyla Hitit dini. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 20(1), 35–60. <https://doi.org/10.18505/cuid.238961>
- Dinçol, A. M. (1982). Hititler. İçinde *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi* (Cilt 1, ss. 18–120). Görsel Yayınlar.
- Dinçol, A. M. (1998). The rock monument of the Great King Kurunta and its hieroglyphic inscription. İçinde S. Alp ve A. Süel (Ed.), *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri: Çorum, 16–22 Eylül 1996* (ss. 159–166).
- Dinçol, A. M., Yakar, J., Dinçol, B. ve Taffet, A. (2001). Die Grenzen von Tarhuntašša im Lichte geographischer Beobachtungen. İçinde É. Jean, A. M. Dinçol ve S. Durugönül (Ed.), *La Cilicie: Espaces et pouvoirs locaux (IIe millénaire av. J.-C.–IVe siècle ap. J.-C.): Actes de la Table Ronde d'Istanbul, 2–5 novembre 1999* (ss. 79–86). Institut Français d'Études Anatoliennes-Georges Dumézil.
- Güterbock, H. G. (1956). The deeds of Suppiluliuma as told by his son, Mursili II. *Journal of Cuneiform Studies*, 10, 41–68, 75–98, 107–130.
- Haas, V. (1994). *Geschichte der hethitischen Religion*. Brill.
- Haas, V. (2002). Hitit dini. İçinde W. Jacob (Ed.), *Hititler ve Hitit İmparatorluğu: Bin Tanrılı Halk / Die Hethiter und ihr Reich: Das Volk der 1000 Götter* (ss. 438–442). Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland.
- Hawkins, J. D. (1994). The end of the Bronze Age in Anatolia: New light from recent discoveries. İçinde A. Çilingiroğlu ve D. H. French (Ed.), *Anatolian Iron Ages 3: The proceedings of the Third Anatolian Iron Ages Colloquium held at Van, 6–12 August 1990* (ss. 91–94). British Institute at Ankara.
- Hawkins, J. D. (2011). The seals and the dynasty. İçinde S. Herbordt, D. Bawanypeck ve J. D. Hawkins, *Die Siegel der Großkönige und Großköniginnen auf Tonbullien aus dem Nişantepe-Archiv in Hattusa* (ss. 85–101). Philipp von Zabern.
- Karağuz, G., Bahar, H. ve Kunt, H. İ. (2002). Kızıldağ üzerine yeni bazı gözlemler. *TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, 5, 7–32.
- Lebrun, R. (1976). *Samuha, foyer religieux de l'Empire hittite* (Publications de l'Institut Orientaliste de Louvain, 11). Institut Orientaliste, Université Catholique de Louvain.

- Murat, L. (2012). Hititlerde su kültü. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31(51), 125–158. [https://doi.org/10.1501/Tarar\\_00000000510](https://doi.org/10.1501/Tarar_00000000510)
- Otten, H. (1981). *Die Apologie Hattušilis III: Das Bild der Überlieferung* (Studien zu den Boğazköy-Texten, 24). Otto Harrassowitz.
- Otten, H. (1988). *Die Bronzetafel aus Boğazköy: Ein Staatsvertrag Tuthalijas IV.* (Studien zu den Boğazköy-Texten, Beiheft 1). Otto Harrassowitz.
- Özcan, A. (2024). İnsuyu-Konya'dan bir Geç Hitit steli. *Belleten*, 88(312), 375–405. <https://doi.org/10.37879/belleten.2024.375>
- Peker, H. (2013). Hitit Devleti'nin uluslararası ilişkileri ve politik enstrümanları: Savaş ve diplomasi. İçinde M. Doğan-Alparslan ve M. Alparslan (Ed.), *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu* (ss. 64–78). Yapı Kredi Yayınları.
- Reyhan, E. (2017). *Hitit Devleti'nde siyaset ve yönetim: Direktif, yemin ve sadakat*. Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Singer, I. (1996). Great kings of Tarhuntašša. *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, 38, 63–71.
- Singer, I. (2002). *Hittite prayers*. Society of Biblical Literature.
- Soysal, O. (1995). III. Hattusili Büyük Metni, bir Hitit belgesini tanımlama denemesi. *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*, 1(1), 137–150.
- Süel, A. (1985). *Hitit kaynaklarında tapınak görevlileri ile ilgili bir direktif metni*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Süel, A. (1995). Ortaköy'ün Hitit Çağındaki adı. *Belleten*, 59(225), 271–284. <https://doi.org/10.37879/belleten.1995.271>
- Süel, A. (1998). Ortaköy-Şapinuwa: Bir Hitit merkezi. *TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, 1, 37–61. <https://doi.org/10.22520/tubaar.1998.0004>
- Süel, A. (2008). Hitit Devleti'nin bir diğer başkenti: Şapinuwa. İçinde T. Tarhan, A. Tibet ve E. Konyar (Ed.), *Muhibbe Darga armağanı* (ss. 457–472). Sadberk Hanım Müzesi Yayını.
- Süel, A. (2013). Şapinuwa'nın kraliçesi: Taduhepa. İçinde E. Çaykara (Ed.), *Anadolu'da kadın: On bin yıldır eş, anne, tüccar, kraliçe/A. Muhibbe Darga* (ss. 137–145). Yapı Kredi Yayınları.
- Süel, A. (2015). The religious significance and sacredness of the Hittite capital city Sapinuwa. İçinde A. D'Agostino, V. Orsi ve G. Torri (Ed.), *Sacred*

- landscapes of Hittites and Luwians: Proceedings of the International Conference in Honour of Franca Pecchioli Daddi* (ss. 101–111). Firenze University Press.
- Süel, A. ve Süel, M. (2013). Şapinuwa: Hitit Devleti'nin başka bir başkenti. İçinde M. Doğan-Alparslan ve M. Alparslan (Ed.), *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu* (ss. 178–193). Yapı Kredi Yayınları.
- Süel, M. (2008). *Bir Hitit başkenti Ortaköy-Şapinuwa*. Uyum Ajans.
- Süel, M. (2015). The sacred city of Hittites: Sapinuwa. The new excavations. İçinde A. D'Agostino, V. Orsi ve G. Torri (Ed.), *Sacred landscapes of Hittites and Luwians: Proceedings of the International Conference in Honour of Franca Pecchioli Daddi* (ss. 113–121). Firenze University Press.
- Ünal, A. (2002). *Hititler devrinde Anadolu I*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ünal, A. (2005). *Hititler devrinde Anadolu III*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- van den Hout, T. P. J. (1997). Apology of Hattuşili III. İçinde W. W. Hallo ve K. L. Younger Jr. (Ed.), *The Context of Scripture* (Cilt 1, ss. 199–204). Brill.
- Weeden, M. (2022). The Hittite Empire. İçinde K. Radner, N. Moeller ve D. T. Potts (Ed.), *The Oxford history of the ancient Near East: Volume III: From the Hyksos to the late second millennium BC* (ss. 529–622). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190687601.003.0030>
- Yiğit, T. (1997). M.Ö. II. bin yıl Anadolu kentlerinden Samuha'nın tarihi ve lokalizasyonu üzerine. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 19(30), 273–287. [https://doi.org/10.1501/Tarar\\_0000000121](https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000121)

## EXTENDED ABSTRACT

### Aim

The Hittite State, which ruled a significant part of Anatolia during the second millennium BC, was an important political and cultural power in which religion and governance were closely interconnected. Cuneiform documents unearthed at Hattuşa, Şapinuwa, and other Hittite centres indicate that religious beliefs and practices occupied an important place in the administrative structure of the state. Divine support was one of the principal elements through which Hittite kings explained their political and military achievements and legitimised their

authority. This relationship between religion and governance becomes particularly visible during the reign of Hattušili III.

This study examines the role of religion in the Hittite administrative system by focusing on Hattušili III's political career, his relationship with the goddess Ištar/Šaušga, and the religious and administrative position of Šapinuva. In this context, the study aims to demonstrate that religion constituted an important component of royal authority and political legitimacy in the Hittite State.

## **Method**

The research was conducted using the historical method, drawing upon cuneiform documents, seals, hieroglyphic inscriptions, and archaeological evidence. These sources were evaluated together with modern studies on Hittite religion, administration, and political history. The written and archaeological evidence was examined through examples that reveal the relationship between religion and state governance.

The study focuses particularly on Šapinuva and Hattušili III because these examples make it possible to examine the relationship between religion and administration through different types of evidence. The archives and archaeological evidence from Šapinuva provide information about the city's position in Hittite religious and administrative life. Documents relating to Hattušili III, especially his autobiographical account, demonstrate how the king presented the principal developments of his political career within the framework of divine protection. These materials are considered together with evidence concerning Šamuha, Ištar/Šaušga, the transfer of the royal residence during the reign of Muwattalli II, and the conflict between Hattušili and Urhi-Tešup.

## **Findings**

The findings indicate that Hattušili III's devotion to Ištar/Šaušga played an important role in his presentation of political authority. In his autobiographical account, Hattušili associates the decisive stages of his life with the protection and guidance of the goddess. His political and military achievements are presented as outcomes of divine favour. This representation supports the image of a ruler chosen and protected by the divine realm and forms an important component of his explanation of political authority. The relocation of the royal residence from Hattuša to the Lower Land during the reign of Muwattalli II and the transfer of Hatti's deities and ancestor cults affected the political and religious organisation of the kingdom. In Hattušili's account, the difficulties that emerged during this period provide the background against which his military activities and political rise are presented. His achievements in the regions entrusted to his administration

strengthened his political position and contributed to his subsequent struggle for power.

The conflict between Hattušili and his nephew Urhi-Tešup constitutes another significant example of the relationship between religion and political legitimacy. After overthrowing Urhi-Tešup and ascending the throne, Hattušili explained his actions through the support of Ištar/Šaušga. His autobiographical account portrays the goddess as the power that protected him from childhood, guided his career, and supported him during his struggle for the throne. Divine support thus becomes one of the principal arguments through which Hattušili explains and legitimises his rule.

The evidence from Šapinuva further demonstrates the close relationship between religion and administration. The documents discovered in the Ortaköy archives indicate that a royal couple resided in the city and that Šapinuva functioned not only as an administrative centre but also as a royal residence. Letters addressed to the Great King and Queen, royal seals, and other administrative documents reveal the city's position within the Hittite system of governance. Written and archaeological evidence further demonstrates Šapinuva's administrative and religious importance within the Hittite State.

The *itgaḫi* and *itkalzi* purification rituals associated with Šapinuva, together with the references to the city's two Storm Gods, nine rivers, and sacred purification water in Or. 90/1711, reflect the city's religious significance.

## Conclusion and Discussion

The findings demonstrate that religion was an important element of political authority in the Hittite State. Hittite kings associated their right to rule, military achievements, and administrative decisions with divine will. During the reign of Hattušili III, this relationship became particularly visible through the king's devotion to Ištar/Šaušga and his presentation of divine protection as the basis of his political career.

Hattušili III's account of his rise to power shows that religious discourse could be employed to explain controversial political actions, including the deposition of Urhi-Tešup. In this framework, the king's achievements and accession to the throne are presented not merely as political developments but as events supported by the divine realm.

Šapinuva's administrative archives, religious texts, seals, and archaeological remains indicate that the city occupied an important place within this religious

and political system. Its position as a royal residence, administrative centre, and centre of Hurrian ritual traditions illustrates how religion and governance were interconnected at both central and regional levels. Consequently, the examples of Hattušili III and Šapinuva demonstrate that religious belief, political legitimacy, and administrative practice were complementary components of Hittite kingship and state governance.

### **Çıkar Çatışması Bildirimi**

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

### **Destek/Finansman Bilgileri**

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve/veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

### **Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi**

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir yapay zekâ aracından faydalanılmamıştır.